1923-чү илдән чыхыр.

АЗӘРБАЈҸАН

Азәрбајҹан Јазычылары Иттифагынын органы

М. Ф. Ахундов адына
Азәрбајҹан Республика
КИТАБХАНАСЫ

6
ИЈУН
1967

Бу нөмрәдә

ССРИ јазычыларынын дөрдүнчү гурултајына . 3
Совет Иттифагы Коммунист Партијасынын Мәркәзи Комитәсинә 7

●

Ә. Әбүлһәсән — Достлуг галасы (роман) . . 9

●

Степан Шипачов — Гатарларла, кәмиләрлә, Јахшылыг (шe'рләр) 59
Владимир Солоухин — Догулмамыш нәғмәләр, Арзун да, һиссин дә тәмиздир һәлә (шe'рләр) . . —
Серкеј Наровчатов — Тонгал (шe'р) . . . 60
Роберт Рождественски — Баһар кәлиб, әријиб тәпәдәки гар... (шe'р) 62
Олга Фокина—Мәним евим нурла долу... (шe'р) —

●

Һәбибә — Ики һекајә — Көрүш, Лаләли чөлләр 63
Мирварид Дилбази — Мәни сәслә, Бир үрәк бағышла ки... (шe'рләр) 72
Фәридә Әлјарбәјли — Өмрүмүн зинәти (шe'р) 73
Фикрәт Гоча — Мән кимәм, Үчүнчү адам, Јухусузлуг нағылы, Иш јолдашым (шe'рләр) . 74
Фикрәт Садыг — 3-чү симфонијаны динләркән, Бир ахшам, Гулаг асдым «Кармен»ә, Кәл кино-кино ојнајаг, әзизим!, Бахышларын, Бир ушаг бир гајыглар, Әкинчи (шe'рләр) 75
Әлизә Ҹәфәрзадә — Африка хатирәләри . 77
Алан Патон — Дәһлиздә конјак ичдик (һекајә) 112
Рамиз Һејдәр — «Сәфәр дәфтәри»ндән (шe'рләр) 118

Балаларымыз үчүн

Ханымана Әлибәјли — Ахы, һардан билим мән?!, Галды сабаһа, Тапмачалар (шe'рләр) . . . 121
Мәнзәрә Гурбанова — Мүкафат (һекајә) . . 122

Дүнја әдәбијјаты

Сијмин Беһбәһани — Шe'рләр 123

Тәнгид вә әдәбијјатшүнаслыг

Мирзә Ибраһимов — Туфанлара көмәк едән бир галам 127
Меһди Мәммәдов — Мүасирлик категоријасынын фәлсәфи-естетик маһијјәти 146

Мүшфиги-меһрибаным Мирзә АБДУЛЛА!

Көндәрдијиниз китабчалар јетишди вә мәни артыг дәрәчәдә хошһал етди. Бу гисим садә дилдә јазылмыш вә маалы өз мәишәтимиздән көтүрүлмүш әсәрләр јенича башлајыр мејдана кәлмәјә вә бу јолда сизин хидмәтинизин гәдрү гијмәти чохдур. Бу китабчалар балача ушаглары ана дилиндә охумага һәвәсләндириб, онларын вүчудунда олан тәб'и-ше'ријјәни вә шаирлик һиссләрини ојадыб һәрәкәтә кәтирмәјә сәбәб ола биләрләр. Она бинаән хырдача ушаглар үчүн јазылан нагыл вә һекајәләр нә гәдәр асан вә садә олса, нә гәдәр ачыг дилдә јазылса вә ушагларын фәһминә јахын олса, бир о гәдәр мәнзурда олан мәтләбләр артыг дәрәчәдә һасилә кәлиб јахшы мејвәләр кәтирәр.

Рус шаирләриндән мәшһур Пушкин белә ачыг вә хош мәзмун һекајәләр вә нагыллар јазмаг илә өзү үчүн әбәди ад вә шөһрәт газанмышдыр. Пушкин өз милләтинин дилини вә адәтини јахшы билирди, тәб'и дәхи хејли рәван иди. Бизим шакирдләрдән Пушкин сәпкиндә ушаглара нагыл јазан шаирләр олмајыбдыр. Анчаг Гасым бәј Закир бир нечә көзәл вә бамәзә гиссәләр нәзм илә јазыбдыр. Бу нагыллар пис дејил, мәзмуну дәхи өз доланачагымыздан көтүрүлүбдүр. Ејби анчаг ондадыр ки, бә'зи мәгамларда мәрһум Закир чох гәлиз ибарәләр ишләдибдир ки, онлары түрк сөзләри илә дәјишдирмәк оларды. Мәсәлән, Закир «Түлкү вә гурд» һекајәсини бу сајаг башлајыр:

Бир рубәһи-күһәнсалә кедирди,
Гисмәт үчүн сејри-аләм едирди.

Бу бејтин әввәлинчи мисрасындакы «рубәһи-күһәнсалә» сөзләрини дәјишдириб белә дә јазмаг олар:

Бир дәфә бир гоча түлкү кедирди.

Бунунла белә Закирин јаздығы тимсалларда чох мүнасиб һал вә мәгал дејилмиш аталар сөзү, мәсәлләр вә сырф түрк ибарәләри вардыр ки, әрбаби нәзәриндә бири бир гызыла әвәздир. Закирин тимсалларындан бир нечәсини мән мәчмуәјә салмышам. Иншаллаһ, чап олундугдан сонра бир нүсхә гуллугунуза тәгдим едәрәм. Ана дилини јахшы билмәкдән өтәри лазымдыр Гасым бәј Закир, Молла Пәнаһ Вагиф, Искәндәр аға Шаир кими милли шаирләримизин әсәрләри охунсун. Чифајдә бунлар да чап олунмајыбдыр вә бу әсәрләрин чоху итиб-батыб, тәрк олубдур. Әлә дүшәнини мән топлајыб бир гајда үзрә тәртиб гылмышам. Онлары да чап етдирмәјә тәванам јохдур. Сизин китабчалар јахшы тәрздә чапдан чыхыбдыр вә шәкилләри дә чох көзәлдир. Тәвәгге едирәм ки, мүмкүн олса мәнә мә'лум едәсиниз һәр китабчанын хәрч вә мәсарифи нә гәдәр олубдур вә экәр мән мәчмуәми һәман һуруфат илә чап етдирсәм, мәнә баһа отурмаз ки, вә шәкилләрин гијмәти чохдур, ја аздыр? Кәләчәкдә јаздыгыныз нагыл вә һекајәләри даһа да садәләндириб османлы ибарәләринин әвәзиндә бизим өз сөзләримизи вә тәрзи-кәламы ишләтсәниз даһа да јахшы олар. «Јукары» әвәзинә — «јухары», «бакар» әвәзинә—«бахар», «акытма» јеринә—«ахытма», «бән» јеринә — «мән» јазсаныз даһа да овладыр.

«Мешә ичи кедирди» — «мешә илән» ја «мешә илә» јазсаныз јахшы олар. Түрк дилиндә мешә ичи, сәһра ичи, дүз ичи кедирди дејилмир. Мешә илә, сәһра илә, дүз илә ишләнир. «Күнәш үфүгдә сөндү» — бизим дилә ујмур вә ушаглар ону анламаз. Анламадыгда севмәз. Түрк дилиндә дејилир: «Күнүн гулағы сөндү» јәники «батды».

Јаваш-јаваш бүрүнду.
Думанларла чајырлар.
Дәрә, дағлар, бајырлар.

Бу мәтләб башга бир тәрздә вә өзкә бир донда дејилсә јахшы оларды. Думан чәм сиғәсиндә аз ишләнир вә бир дә «думанларла бүрүнду» дејилмир, «думанлара бүрүндү» дејилир; «чадырлар илә бүрүнду» дејилмир, «чадырлара бүрүнду» дејилир. Һекајәләрдә мәһәл вә заманын өвза вә әһвалыны ејнилә јазмаг чох көзәл гајдадыр вә рус әдибләриндән бә'зисинин бу хүсусда зијадә мәһарәти вар. Мәсәлән, Туркенев, Пушкин, Лермонтов. Бу гајданын үмдә шәрти будур ки, ачыг дилдә јазылсын вә јазылан һал вә өвза һәгигәтә мүғајир олмасын. Сизин јаздыгыныз көзәлдир, амма гүсур тәрзи-кәламда вә сөзләрдәдир. Әкәр бир мүддәт бизим кәнд халгынын ичиндә галыб күзәран етсәниз, онда бизим дилин руһуна бәләд оларсыныз.

Үмидварам ки, мәним бу чүзи ирадларымдан рәнчидә олмајасыныз. Чүн кәләчәкдә сиздән тәмәнна вә арзуларымыз вар. Она бинаән бу башдан бир пара мәсләһәтамиз сөзләр демәји өзүмә борч билдим. Даһа нә гисим әсәрләриниз варса, мүзајигә етмәјиб көндәрәсиниз.

Һәгиги хејирхаһыныз Фиридун КӨЧӘРЛИ.

26 мај 1911, Гори.

Әзиз меһрибаным Мирзә АБДУЛЛА!

Ишимин чохлугу сизин кағыза вахтында чаваб вермәјә мане олду. Анчаг бу күнләрдә башым ишдән ачылыбдыр вә бир-ики кәлмә сизин илә данышмаға мачалым вар. Кағызынызда дилимиз хүсусунда етдијиниз ирадлары гәбул елә билмәрәм. Әввәла, дилимиз сиз зәни етдијиниз гәдәр касыб вә фәгир дејил. Биз дилимизи билмирик вә бунда

тәгсир биздәдир, дилимиздә дејил. Фарс вә әрәбә мејл вә рәғбәтимиз о гәдәр чох олубдур ки, өз дилимиздә олан сөзләри атыб әвәзинә әчнәби дилләрин гәлиз ибарәләрини вә сөзләрини көтүрмүшүк; вә көтүрдүјүмүз сөзләри вә ибарәләри өз дилимизин шивәсинә ујдурмајыб ејни һал илә дилимизә гарышдырмышыг вә нагабил пинәчиләр кими әлимизә һәр нә дүшүбдүрсә, палтарымыза јамамышыг; вә көзәл либасымызы клоун либасына бәнзәтмишик. Әрәбин чәм сиғәси дилимизин евини јыхыбдыр. «Әфкари-алијјә», «Дүвәли-харичә», «Мәһафили-сијасијјә», «Миләли-мүхтәлифә» вә бу гисим һәдд вә һесабы олмајан ибарәләр дејилми дилимизи чәтинләшдириб, долашыг һала салан? Бизим гәзетләрдә чап олунан мәгаләләр, телеграм тәрчүмәләри, һәтта е'ланлар о гәдәр долашыб вә чәтин дилдә јазылыр ки, охујанлар баша дүшмүр вә баша дүшмәдикләри һалда гәзетә охумагдан рәғбәтләри кәсилир. Мән демирәм ки, дилин дөвләтли вә вүс'әтли олмағына чалышмаг лазым дејил, хејр, чох лазымдыр. Дүнјада һәр шеј күн-күндән тәрәгги тапдығы сурәтдә дили бир һалда сахламаг олмаз. Дилә дә лазымдыр тәрәгги вермәк. Амма дилин шивәсини итирмәк вә үслубуну позмаг бөјүк фәсаддыр. «Әфкари-алијјә» әвәзинә «уча фикирләр» јазсаг нә олар? «Әфкари-алијјә»ни ганан аз олар, амма «уча фикирләри» анлајан чох олар вә дилин шивәси позулмаз. Сиз јазырсыныз: «Јог», «чог», «бәнә». Амма Азәрбајчан түркләринин дилинин шивәсинчә кәрәк јазылсын: Јох, чох, мәнә. Бу сајаг јазыбдыр Вагиф, Закир, Гүдси, Салик, Һачы Сејид Әзим, Мирзә Фәтәли, Фәгир Ордубади, Дәхил вә гејриләри ки, гәләм вә тәб саһибләри имишләр. Бу сајаг јазыбдыр мәрһум Һәсән бәј Мәликов. «Әкинчи» гәзетәсинин нөмрәләри әлинизә дүшсә охујуб, бу мәтләбин барәсиндә бир аз фикир еләјин.

Гызлара бир пәрдәдә «Баһар ханым» үнванында јаздығыныз мәнзумә бәд дејил. Ондан јахшы оперетта әмәлә кәләр. Кечән сәнә мән Тифлисдә падшаһлыг театрда бунун мислини көрдүм, чох хошума кәлди. Тифлисдә сәһнәјә гојулан мәшһур «Турп» һекајәсидир ки, гоча баба турп әкир вә ону чыхартмаг үчүн арвадыны, нәвәсини, нәтичәсини, ити, пишији, сичаны чағырыр. Сиз јаздығыныз һекајә дәхи дә көзәлдир вә белә зәнн едирәм ки, ондан чох көзәл оперетта чыхар. Бу барәдә Үзејир Һачыбәјов илә мәсләһәт едәсиниз. Әкәр хаһиш етсәниз мән она јазарам. «Баһар ханым» гызлар вә ушаглар үчүн ән хоша кәлән вә мүнасиб оперетта ола биләр. Нәзминдә бир пара гүсурлар нәзәримә кәлди, мүнасиб көрсәниз дүзәлдәсиниз. Бә'зи мәгамларда милли шивәдә јазылмыш ше'рләр илә әдәби-лисаны бири-биринә гарышдырмысыныз. «Шәтарәт», «ситвәт» сөзләри хырдача ушаглар үчүн јарамаз. Ағачларын ачылмамыш дүјмәләринә чох јерләрдә «бучур» дејилир. «Тумурчуг» ајры мәзмунда ишләнир: «тумурчуг-тумурчуг тәр төкүр». «Тумурчуг» наһәмвар мә'насына да ишләнир.

Сујун сөзләриндә јалныз: «Ејбим будур ки, чох бибакәм» мисрасы башгасы илә дәјишилсә јахшы олар. Чүнки «бибак» олмаглыг ејб дејил, һүнәрдир. «Һәп», «һәпси» сөзләринин јеринә өз сөзләримизи ишләтсәниз јахшы олар.

Һәр бир әсәрләринизи тәбрик едиб, кәләчәкдә даһа да көзәл вә әһәмијјәтли шејләр мејдана кәтирмәјинизи диләрәм. Мәним јаздығым китабларын чапы барәсиндә сизә јазарам. Кәрәк «Нәшри-маариф»дән нә хәбәр чыхачагдыр? Бу күнләрдә һәким Вәкиловдан ки, мәним вәкилимдир, кәрәк кағыз олсун. Баги саламат олмагынызы истәјирәм. Мәнә кағыз јазмалы олсаныз Горијә јазын... «Ушаг көзлүјү» адында тәртиб етдијиниз китабчадан бир нүсхә лүф едиб көндәрәсиниз.

Һәгиги хејирхаһыныз **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

Јазылды ијунун 14-дә 1911-чи сәнәдә.
Гори.

Бәрадәрим Мирзә Абдулла!

Көзәл сәнкидә вә хош мәзмунда јаздығыныз мәктуб чохдан јетишибдир. Амма вахтым олмајыбдыр ки, чавабыны јазым. Бағышлајасыныз, бу јај фәслинин бир һиссәсини Дилчаң дағларында кечирмәниз бисәмәр галмајыбдыр. Әввәла, мүвәггәти олса да, дүнјанын гилү галындан асудә кәзиб гәлбинизә раһатлыг вермисиз. Санијән, бизим дағларын көзәл мәнзәрәләри тәб'и-ше'ријјәнизә бир нөв тәһрик вериб тазә фикирләрин вә тазә хәјалларын доғмасына сәбәб олубдур. Вә салисән, «Дағлар султаны» кими көзәл бир әсәрин вүчудә кәлмәсинә баис олубдур. Филһәгигәт чобанларын һаггында јаздығыныз ше'рләр мәним чох хошума кәлди. Нечә кәрәм онлары өзүм үчүн вә шакирдләр үчүн охумушам. Онлара да чох хош кәлиб, үзүнү көтүрүбләр. Онларын хоша кәлмәсинә сәбәб ше'рләрин садәлији вә һәгиги һиссијјатдан доғуб вүчудә кәлмәсидир. Бизим дағларын көзәллијини, онда олан хош мәнзәрәләри, онун отларыны, чичәкләрини, сәрин булагларыны милли шаирләримиз вә ашыгларымыз ширин дил илә вәсф едибләр. Онлардан бир нечә нүмунәләр кечән февралда мән Бакыда мүәллимләр мәчлисиндә охудум. Билмирәм чәнабыныз да орада вар идиниз ја јох. Охудуғум нүмунәләр мүәллимләрә чох хош кәлди. Бизим өз мәишәтимизә даир мәндә о гәдәр мә'лумат вар ки, тамамини јазсан сыхым бир китаб әмәлә кәләр. Һаман әсәрләри дә «Нәшри-маариф» сөз верди ки, өз хәрчинә чап етдирсин, вәли әһдинә вәфа вә сөзүнә әмәл етмәјиб, мәни дә сәркардан гојду. Дағларын вәсфиндә Газах шаирләриндән Мустафа аға Арифин, Казым аға Салик вә әл'ан һал-һәјатда олан Аббас аға Назирин көзәл ше'рләри вар ки, мәчмуәмә кирибләр. Амма нә ејләмәк ки, мәчмуәни тоз баса-баса галыбдыр.

«Баһар ханым» тәбдән чыхандан сонра бир нүсхә бәндәнизә көндәрмәјинизи рича едирәм... Әкәр вахтыныз олса, «Дағлар султаны» мисилли јенә бир нечә әсәрләр вүчудә кәтирин.

Чаны дилдән сизи истәјән **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

10 октјабр 1911, Гори.

Әзиз бәрадәрим Мирзә Абдулла!

...Чәм вә тәртиб гылыб көндәрдијиниз бајатылар вә әш'ари-Рәмзи јетишди. Нә дәрәчәдә сиздән разы олдуғуму изаһ етмәкдә ачизәм. Мәнә бунлардан көзәл вә ә'ла һәдијјә ола билмәз. Бајатылардан бә'зиләри мәндә вар исә дә бир чохлары да јени ешитдијим сөзләрдир. Милли әбјат вә әш'арда һисс олунан ләтафәт вә садәлик башга гисим кәламларда јохдур. Мәсәлән, ики истәкли јарын мүфаригәтинә баис олан шум бахтда олунан гаргыш:

Ағ чухан ағлы галсын,
Буғчаја бағлы галсын,
Мани сәндән ејләјән
Синәси дағлы галсын.

Јаники мәрдин намәрдә мөһтач олмағы бабында дејилмиш сөзләр:

Әзизинәм баш әјәр,
Барлы будаг баш әјәр,
Гијамәт о күн гопар,
Мәрд намәрдә баш әјәр.

Вәтәнә олан мәһәббәти милләт белә изһар едибдир:

Әзизим вәтән јахшыдыр,
Көјнәк кәтан јахшыдыр,
Гүрбәт бећишт олса да
Јенә вәтән јахшыдыр.

Бу гисим көзәл мә'налы бајатыларымызын һәдди-һесабы јохдур. Бунлары чәмләшдириб чапа вермәсәк итиб-батыб кедәрләр. Рәмзинин әш'арындан јаздығыныз нүмунәләр дәхи чох көзәлдирләр. Әкәр онун тәрчүмеји-һалына даир чүз'и бир мә'лумат версәниз, даһа да јахшы оларды. Сәбки-кәламы Нәбатининкинә охшајыр. Чох еһтимал вар ки, о да Гарадағлы олсун вә Нәбатидән бир пара шејләри игтибас етмиш олсун. Гонагкәндли шаир Нағынын мәчмуәси әлинизә дүшсә, мүвәггәти мәнә көндәрмәјинизи рича едирәм. Вахтыныз олдугча өз бәркүзидә әш'арыныздан дәхи мәни мәһрум етмәјәсиниз.

Һәгиги достунуз **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

14 сентјабр 1912, Гори

Әзиз бәрадәрим Мирзә Абдулла!

Сиздән чох тәвәгге едирәм ки, мәндән рәнчидәхатир олмајасыныз ки, сизин мүшвиганә, һәгиги вә сәмими гәлб илә јазылмыш кағызын чавабыны вә көндәрдијиниз көзәл һәдијјәнин ризамәндлијини бојлә тә'хирә салдым. Әзизә Дүрниса ханым сәһһәтјаб олуб Бакыја кедәндән сонра онун бачысы — јә'ни бизим ханым нахош олду. Бәрк боғазы ағрыды вә ики күн данышмаға вә бир шеј јемәјә гадир олмады. Белә ки, мәни чох горхуја салды, лиллаһүлһәмд ахыры јенә хејир олду, ичәридән боғазы дешилиб раһат вә сәһһәтјаб олду. Һазырлашырдым ки, сизә кағыз јазам, учебни округдан бир нечә тазә тәртиб олунмуш китаблар кәлди ки, фори онлара бахылыб учебни округда исте'малы һаггында өз рә'јимизи мән вә Рәшид Әфәндизадә јазыб бәјан едәк. Бу әмри дә анчаг дүнән итмамә јетириб инди бир азачыг раһат вахт тапмышам.

«Күлзар» вүсул олду. Онун әчәлә илә тәртиб олунмасы һәр бир вәрәг вә сәһифәсиндән көрүнүр. Бу хүсусда өзүнүз дә Мәнкилисдә олан заманы мәнә сөјләмишдиниз ки, хрестоматијаны чох тәләсик дүзүбсүнүз вә бу тәләсимәјә баис нә олубса, ону да бујурмушдунуз. Әлбәттә, тәләсик ишдә гүсур чох олар, бир һалда ки, о иш дә тә'лимә даир китабын јазылмасындан ибарәт ола. Тә'лим китабы гајырмаг чәнабыныза мә'лумдур ки, чох мүһүм вә чәтин әмрдир, ону јазмагда артыг еһтијат вә диггәт лазымдыр. Имдиликдә «Күлзар»ын гүсур вә нөгсаны бабында сизә бир шеј јазмајачагам. Амма сизин өз хаһишинизә көрә онун икинчи чапы олан вахтда мән дә өз рә'ј вә тәсәввүратымы сизә јазачагам, нәзәриниздә гәбула кечсә тәсһиһ бујурарсыныз. Һәр һалда «Күлзар»да тә'лим вә тәдрисә лајиг мә'лумат чохдур. Белә ки, али синифдә охујан шакирдләрә ән јарар вә мүнасиб гираәт китабыдыр. Хүсусән онун үчүнчү һиссәси мәнә хош кәлди ки, Гафгазын кечмишинә вә тарихә даир бир чох нәф'или мә'лумат онда дәрч олунубдур. Бу һиссәни дәхи дә нәф'или мә'луматла долдурмаг олар. Иншаллаһ, кәләчәкдә пиш әз вәхт мәнә јазарсыныз; лазым көрдүјүм материалы топлајыб сизә көндәррәм. Башгаларына вермәји гыјмырамса да, сиздән мүзајигә етмәрәм.

Тәәссүф едирсиниз ки, мүрәттиб Мирзә Фәтәлинин тәрчүмеји-әһвалына мәхсус мә'луматы дүздүкдән сонра унудуб мәним адымы бурахыбдыр. Бурада тәәссүф јери јохдур. Анчаг мән она тәәссүф едирәм ки, Мирзә Фәтәли өз јаздыгы сәркүзәштинин ибтидасыны кечән сәнә мән әлә кәтирә билмәдим. Инди китабларымын арасындан тапмышам, әфсус ки, нә мәним китабчама кирибдир, нә дә сизин «Күлзара» дахил олубдур. Буну да кәләчәкдә ислаһ едәрик.

Сизин өз әсәрләриниздән бир парасы, хүсусән үчүнчү һиссәјә дахил олан әш'ар ки, ибарәт ола мәрһум Һачы Молла Руһулла ахундун руһуна итһаф вә Мирзә Әли Әкбәр Сабирин јадына јазылмыш мәнзумат, мәнә чох хош кәлди, филһәгигәт, дәруни вә пак һиссләрдир ки, көзәл ше'рләр васитәсилә изһар бујурубсунуз.

«Дәфтәри-һичран» сәрләвһәсилә јазылмыш ше'рләриниз дәхи синәләрә даг чәкән вә үрәкләри јандыран аһ вә наләләрдир; һичран оду илә јанмајан үрәкләр онлары дәрк едә билмәз. Нечә ки, Моллаји Рум демишдир:

Атәшәст ин банк нај, нист бад,
Һәр ки ин атәш нәдарәд, нист бад*.

Чәнабынызын бу гисим әсәрләри мәним мәчмуәмин сәһифәләрини зијнәтләндирә биләрдиләр... Вәли мәчмуәнин иши дәрин гујуја дүшүбдүр. Ким ону орадан чыхардачагдыр, билмирәм. Пәнаһ бәр худа.

Балкан ишләри дә бир јандан һалымы хараб едибдир. Јенә пәнаһ бәр худа. Бадсәба вә мән әзиз һәмширәмиз Ругијә ханыма, ананыза, Сизә вә Мирзә Тағыја әрзи-салам едирик. Һәмширәләримин дәхи Ругијә ханыма саламлары вар.

Һәгиги достунуз **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

Тәвәгге едирәм ки, «Күлзар»дан он ики чилд лүтф едиб көндәрәсиниз. Истәјирәм ки, икинчи класын шакирдләрини онунла таныш едәм. Пулунузу тезликлә көндәрәрәм.

Фиридун.

Һөрмәтли вә әзиз бәрадәрим Мирзә Абдулла!

... Бу күнләрдә Сизин мәчмуәләр барәсиндә бир мәгалә «Каспи»јә көндәрдим. «Күлзар» барәсиндә бир шеј јазмаг истәмирдим. Вәгта ки «Әдәбијјат мәчмуәси» дә мејдана чыхды, даһа доғрусу ки, кирнјә билмәдим. Куја сиз Ағазадә илә сөзбир олубсунуз, бизим ана дилимизи әлимиздән алыб бизи османлы едәсиниз. Ваһид бир шәхсин һаггында зүлм вә чөвр олунса, кечәр-кедәр. Амма үмумијјәтә зүлм гәбул олунмаз. Нә аллаһ јанында вә нә дә бәшәр. Аллаһ бизә верән дили әлимиздән алмаға һеч кәсин ихтијары јохдур. Амма һамы борчлудур о дилә рөвнәг вериб ону дөвләтләндирсин. Сиз исә «ана» сөзүнү «валидәјә» вә ја «аннајә», «ата» сөзүнү «пәдәрә», «ушаг» сөзүнү «чочуға», «бала» сөзүнү «јавруја» чөндәрмәклә дилимизи әлимиздән алмаг истәјирсиз. Мәкәр «ана» «анна»дан писдир. Гәрәз, бу мәсәләдә бөјүк сәһвиниз вар. Вә һејф олсун сизин «Бәхтијарлығым» сәрләвһәсилә јаздығыныз мәгаләләрә ки, онларын маалыны вә адибанә јазылмасыны дилин чәтинлији вә әчнәбилији позур. «Күлзар»ы да «Мәктәб»дә јаздығыныз кими јазса идиниз, нә оларды?

Һәр һалда ачығыныз тутмасын, мәсләк дуасыдыр, гәрәзи-шәхси дејил.

Бәрадәрин **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

10 феврал 1913. Гори.

Бәрадәрим Мирзә Абдулла!

Сизин јанынызда үзр кәтирмәјә дә һеч бир үзүм јохдур. Нечә дәфәдир ки, сизин кағызлар јетишибдир, һеч бирисинә чаваб алмајыбсыныз. Мән белә зәнн едирдим ки, мәндән күсүбсүнүз. Амма илтифатыныз о гәдәр чохдур вә үрәјиниз о гәдәр тәмиздир ки, бүғзү әдавәтә онда јер јохдур вә ачыг нәдир билмирсиниз. Бу сајаг саф дил вә рөвшәнзәмир олмаг өзү бир сәадәтдир. Әсәрләриниз чапдан чыхдыгча мән јазыб кәтирдирәм вә «Игбал»да мәгаләләринизи вә «Әсримизин гәһрәманлары» үнванында јаздығыныз һекајәләри охујурам.

---

* Тәрчүмәси: Бу неј сәси одлур; күләк дејил.
Һәр кәсдә бу од јохдурса, јох олсун!

Округдан «Күлзар» һәлә кәлиб Горијә чыхмајыбдыр. Әкәр мәндән отзыв истәсәләр, сөз јохдур ки, јахшы јазачағам вә инсафән китабда бөјүк гүсур јохдур. Мәним хошума кәлмәдији анчаг китабын дилидир. Бу мәтләб дә сизә әјандыр ки, мән османлы түркләринин дилләрини вә јазыларыны хошламырам. Әкәр о маддәләр ки, «Күлзар»а дахил олубдур, мәһз бизим сөјләдијимиз дилдә олсајды, онун гәдрү гијмәти мәним нәзәримдә даһа да артыг оларды вә үмидварам ки, икинчи чапында китабы гәлиз ибарәләрдән вә саир чәллү-чәшдән тәмиз едәсиниз вә көзәл нүмунәләрлә «Күлзар»ы мүзәјјән гыласыныз. Мән дә сизә бә'зи материал вермәји вә'дә едирәм.

Зәнкәзур ујездиндән сизин китабын барәсиндә мәним рә'јими билмәк истәмишдиләр. Мән «Күлзар»ы истәјән адама тә'риф еләдим. Рәшид бәј сизә салам көндәрир вә разылыг едир. Бадсәбанын вә бачыларымын әзизеји-мөһтәрәмә Ругијјә ханыма вә сизә саламлары вар. Мән дә һәм Ругијјә ханыма вә һәм Тағы бәјә салам едирәм вә сизин сәламәтлијинизи истәјирәм.

Бәрадәриниз **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

15 декабр 1913, Гори.

Бундан сонра кағызларыныза тез чаваб јазачағам. Сизин мәндә османлы әдәбијјатына даир бир китабыныз вар, унутмамышам, гуллуғунуза көндәрирәм.

Ф. К.

Әзиз вә мөһтәрәм бәрадәрим Мирзә Абдулла!

Аллаһ сизи сәламәт вә хошбәхт ејләсин ки, бәндәнизи унутмајырсыныз. Кағыз јазмамагда гүсур етмишәмсә дә, доғрулугла әрз едирәм ки, хатиримдән сизи чыхартмамышам. Тарихдә мисли көрүнмәмиш олан бу бөјүк мүһарибә тамам фикир вә хәјалымы ишғал едибдир, кечәләр дәраһат јата билмирәм. Хаһишим вар иди ки, сентјабрын әввәлләриндә Бакыја кәлиб бу заваллы әсәрләрин чап олунмаг мәсәләсини сизин кими достларын васитәсилә бир нөв дүзәлдә идим. Дава араја дүшүб, мане олду. «Ничат» чәмијјәти-хејријјәсинин мәним әсәрләримин чап олунмасы барәсиндә изһар гылдығы тәшәббүсат вә һүсни-нијјәти шајани-тәгдир вә тәһсиндир. Бу гәдәр биләсиниз ки, бу зәһмәтләрин («әсәрләрин» олмалыдыр — **К. Т.**) чап олунмасындан мәним дә нијјәтим пул газанмаг дејил, анчаг әдәбијјатымыза чүз'и бир хидмәт етмәкдир. «Ничат» чәмијјәтинин шәртләринә мән разы оларам вә үмидварам ки, мәним зәһмәтләримин әвәзиндә чәмијјәт мәни бичиз вә мә'јус етмәсин. Анчаг бу гәдәр вар ки, китаблары дәрч олундугдан сонра сатмаг мәнә мүшкүл олачаг. Јахшы оларды ки, бу тәклифи «ничат» өз өһдәсинә көтүрәјди. 2.500 чилд тәб олундугдан сонра «Ничат» орада китаблары сатыб, әввәлчә өз хәрчини көтүрүб, сонра мәним һаггымы әда ејләјә биләр. Амма јахшысы вә инсаф илә тутуласы будур ки, китабын бир һиссәси туталым ки, јарысы вә ја сүлси сатыландан сонра һасил олан мәбләғ ики јерә тәгсим олунсун. Бир һиссәси мүсәннифә чатсын вә јердә галан һиссә чап олунмаг хәрчинә сәрф олунсун. Һәр һалда бу барәдә дүзәлишмәк асандыр. Тәки китаб јахшы кағызда, көзәл вә ајдын һүруфат илә тәб олунсун. «Ничат» чәмијјәти-хејријјәсинин мүдирини вә саир үзвләрини сиз јахшы таныјырсыныз. Јәгин ки, онлар әмин вә мө'тәбәр адамлардыр. Түркдә мисал вар ки: «Илан вуран алачатыдан горхур». «Нәшри-маариф» көзүмү горхудубдур. Баги аллаһ аманында оласыныз. Бадисәбанын, мәним вә һәчәрин сизә вә һәмширәмиз Ругијјә ханыма вә бәрадәримиз Тағы бәјә чохлу саламымыз вар. Ушагларын үзләриндән өпүрүк.

Һәгиги достунуз **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

12 нојабр 1914, Гори.

Әзиз бәрадәрим Мирзә Абдулла!

... Мәним әсәрләримин чапы јенә дә тә'хирә дүшдү. Нечә вахт бундан мүгәддәм Меһди бәј Һачыбабабәјовдан бир мәктуб алдым. Јазмышды ки, бу һалда кағыз баһа гијмәтә сатылмаға көрә китабларын чапы давадан сонраја галды. Бу да мәним ишләримин кәтирмәдијиндәндир. Нә вахт дава гуртарачаг, сүлһ олуначаг вә кағызын гијмәти учузлашачагдыр? Бунлар дүзәлдикдән сонра «Ничат»ын фикири вә тәдбири нәјә мүбәддәл олачаг, аллаһү, ә'ләм.

Закир хош демиш:

Әфсус ки, исламын иши мүшкүлә дүшдү,
Јох чарә дәхи сәбрдән өзкә белә дүшдү.

Бари бәндәни хатиринизән чыхартмыјасыныз вә көзәл мәктубларынызла көнлүнү ачасыныз. Ругијә ханыма вә Тағыбәјә вә сизә саламымыз вар.

Мухлисиниз **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

22 октјабр 1915, Гори.

Чулабов Николаја ки, сизин рејални школада мүәллимдир, мән тәрәфдән салам едәрсиниз.

Ф. К.

Әзиз бәрадәрим Мирзә Абдулла!

Сиз мәним јанымда мүгәссир дејилсиниз; бәлкә бунун әкси оларағ мән сизин јаныныздa үзүгарајам. Јајда Тибердадан јаздығын кағыз чох кеч кәлиб Сурамда мәнә јетишди; оралары бәјәндијинизи билиб хошһал олдум вә бир нечә сөз чавабында сизә јазмаг истәдим. Амма адресинизи билмәдијимдән — јазмадым. Јајын ахырларындан һәр тәрәфдән мәнә вүсул олан кағыз вә вәрәгәләри нәзәрдән кечирдикдә јенә көзүм сизин намәјә дүшдү. Дүбарә охудум вә кағызын 4-чү сәһифәсиндә Тиберда адресинизи көрүб хејли хәчаләт чәкдим ки, гәфләт едиб мәктубун архасына бахмамышам. Һазырлашырдым ки, күнаһымы Горидән кағыз јазмагла азачыг да олса јүнкүлләшдирәм, о да мүјәссәр олмады, сизин икинчи кағызыныз јетишди. Даһа да сизин јаныныздa хәчаләтләндирди. Үмидварам ки, әфв бујурасаныз, валлаһи ишләрим чохдур, амма хатириниз һәмишә мәнзурдур. Бу һалда Горидә түрк лисанынын вә шәриәт дәрсләринин үсули -тәдрисинә ашина олмаг үчүн һәр тәрәфдән моллалар кәлибдир, башымыз онлара гарышыб, башга ишләрлә мәшгул олмаға әсла мәчал јохдур. Бу курс сентјабрын 20-синә кими, бәлкә даһа да артыг чәкәчәкдир. Көрәк моллалара бир шеј өјрәтмәк мүјәссәр олачагдырмы? Артыг шөвг вә һәвәслә бизим дәрсләрә вә лексијалара гулаг асырлар. Ичләриндә ганачаглылары да аз дејилдир. Тибердадан Исмајыл әфәнди дә бураја кәләсидир. Рәшид бәјин чохлу саламы вар. Лүтф едиб «Доғру сөз»дә достунузу јад едибсиниз. Аллаһ сиздән разы олсун. Мән о журналы көрмәмишәм, о нүсхәләри мәнә көндәрмәјинизи рича едирәм. Бадсәбанын вә мәним әзизә Ругијјә ханыма вә Мирзә Тағыја вә сизә чохлу саламымыз вар. Бизи унутмајасыныз.

Һәгиги достунуз **Фиридун КӨЧӘРЛИ.**

7 сентјабр 1916, Гори.

Әзиз бәрадәрим Мирзә Абдулла!

Декабрын 31-дә јаздығыныз кағызын чавабыны ики ај јарымдан сонра көндәрдијимдән хәчаләт чәкирәм. Амма әфв вә инајәтинизә үмидварам. Тәвәгге едирәм ки, мәндән шикасәхатир олмајасыныз, кағыз јазмаға вахтым олмајыбдыр. Амма бир ан белә хатиримдән кәнар олмајыб-

сыныз. Нечә ки, сизин ишләриниз чохдур, мәнимки дә бир о гәдәрдир. Әсла асудәлик јохдур. Тәфавүт ондадыр ки, сиз чавансыныз, өһтәниздә олан ишләри тез әмәлә кәтирә билирсиниз, амма мән бачармырам.

Бу сәнә чәнаб папечител бизә раһатлыг вермәјибдир. Сентјабрдан индијә кими онун нөвбәнөв сифаришләрини вә бујругларыны әмәлә кәтирмәкдәјик. Доғрусу ки, даһа тәнкә кәлмишик. Бу гәдәр тәклифләрин һеч биринин дә бир хејир нәтичәси олмајыр. Ахыр вахтларда е'дади мәктәбләрдән көндәрилән программаларын үстүндә чалышырыг. Чох гәрибә программалар кәлибдир. Бири-биринә әсла охшары вә мүвафигәти јохдур.

Программаларын чүмләсиндән зијадә сиз тәртиб етдијиниз мәнә хош кәлди. Әкәр онда јаздығыныз маддәләрин чүмләсинә әмәл олунурса, онда сизин шакирдләр курсу тамам етдикдә түркчәдә кәрәкдир, јахшы савадлы олсунлар; буна да мәним шәкким јохдур. Һәр бир пешәнин вә елмин тә'лим вә тәдрисиндә мүәллимин вүчуду бөјүк шәртдир. Әкәр мүәллим истәсә, һәр гисим шурут вә мүһит ичрә олмуш олса да өз шакирдләринә чох шејләр өјрәдә биләр. Габил вә инсафлы мүәллимин әлиндә нагабил вә корафәһим шакирд да аз-чох елм вә билијә дара ола биләр вә биләкс, шөвгсүз, елмсиз вә инсафсыз мүәллим габил вә зирәк шакирди дә елмә олан шөвг вә һәвәсдән салар. Бизим лисан мүәллимләри шакирдләринә һеч бир шеј өјрәтмәјиб ана дилинин фејз вә ләтафәтиндән онлары мәһрум едирләр.

Мартын 21-дә Тифлисдә мүсәлманлар үчүн руһани семинаријасы ачмаг мәсәләси мүзакирә олуначагдыр, билмирәм сизин дә о мәчлисдә тәшрифиниз олачагдыр? Чох јахшы оларды ки, тәшриф кәтирә идиниз, бир чох мүһүм мәсәләләр кәрәкдир мәзкур шурада мәһәлли-мүзакирәјә гојулсун вә мүмкүн олдугча арзумузча һәлл олунсун. Хүсусән тәзә башланан бу сәрбәстлик вә һүрријјәт дөврүндә камали-чиддијјәтлә ишләрә киришмәк лазымдыр. Бурада гәфләт, бөјүк күнаһ вә ахыры пешиманчылыгдыр. Гәрибә замандыр, көрүнмәмиш вә әглә кәлмәјән һадисәләр төрәмәкдәдир.

... «Күлзар»ын икинчи чапы үчүн истәдијиниз мә'луматы көндәрмәкдә мүзајигә јохдур. Амма мән истәрдим ки, һәгирин әсәриндән даһа да зијада мә'лумат әхз едә идиниз. Бунун үчүн лазымдыр әсәрин чапдан чыхмағыны көзләмәк. Иншаллаһ мүһарибә гуртаран кими әввәлинчи чилдин чапына шуру едәчәјәм. Гарабағ нүчәбасындан бир нәфәри китабларын чапы үчүн нә гәдәр кағыз лазым олса өз өһдәсинә көтүрүр. Белә үмид-нәвид верәнләр чох олубдур, кәрәк бунун ахыры нечә олачагдыр. Әкәр сиз «Күлзар»ы бу јахын вахтда чапа вермәк истәјирсинизсә, онда Молла Вәли Видадинин тәрчүмеји-һалыны вә Чавад ханын сәркүзәшти бабында јаздығы мәнзуматы гуллуғунуза көндәррәм...

Мүхлисиниз Фиридун **КӨЧӘРЛИ.**

6 март 1917, Гори